
JASMINA MILOJEVIĆ

UDC 316.723:[821.163.41/.42/09–13:398“199/...”
316.75(497.1)“199/...”

NOVO GUSLARSTVO

OGLED O TRADICIONALNOM MUZIČKOM OBLIKU U POPULARNOJ KULTURI

„Čitavi narodi ili njihovi ostaci, mogu da se vrate iz višeg kulturnog stanja u patrijarhalne forme života, spasavajući tako u izuzetno teškim okolnostima kontinuitet nacije, vere i države.“

(Vladimir Dvorniković, 1939)

Tokom krvavog raspada bivše SFRJ jedna arhaična forma narodnog muzičkog izražavanja – pevanje uz gusle – imala je značajnu ulogu, pre svega u prostoru dinarskog pojasa. Ova pojava tumačena je na najrazličitije načine; oni se kreću od potpunog podržavanja oživljenju prakse, koja je jedan od simbola srpskog/hrvatskog/muslimanskog/albanskog identiteta¹, pa do potpunog odbacivanja i omalovažavanja guslarstva kao pojave koja se stavlja u pogon „ratno-huškačke“ propagandne mašinerije zaraćenih strana i koja postaje „pres centar“ s pouzdanom prevodilačkom službom, prevodeći aktuelne političke poruke u drevne epske slike (Žanić, 1998:35).

U prošlosti, junačke narodne pesme predstavljale su način izražavanja moralnih i društvenih vrednosti. Nekada je pevanje uz gusle, pre svega junačkih pesama, bila privilegija muškaraca koji su uživali poseban ugled u svojoj sredini. U okviru porodice, to je bio glavar kuće – domaćin, a u široj zajednici, na

¹ Epsko pevanje uz gusle jeste muzička praksa poznata u planinskim delovima Balkana, a njene karakteristike ne određuju ni nacionalne, ni državne granice.

skupovima društvenog karaktera, mobama, prelima, za vreme praznika, tog posla su se prihvatili najbolji guslari. Funkcija epske pesme bila je sadržana, pre svega, u vaspitnoj ulozi. Ona je podučavala, podsticala mlade na junaštvo i vrline, poput onih koje se u pesmi veličaju.

Dobar pevač pevao je o prošlim događajima, umeo je da improvizuje, dobro je poznavao tradiciju i ljude i, kako ranije tako i u novijem vremenu, morao je da bude dobro obavešten o onome što se u narodu događa. Tematika pesama bila je obično zasnovana na istorijskim događajima. Najčešće su to bili prelomni trenuci srpske istorije, poput kosovskog boja, ustanka, atentata na princa Ferdinanda ili događaja iz Prvog svetskog rata. Koliko je poznato, ratne pobeđe partizana u Drugom svetskom ratu nisu opevane, što svedoči o ideološkom, kao i o političkom opredeljenju guslara, ali i o nekoj vrsti što prećutne, što javne zabrane da se gusla i tokom vladavine Josipa Broza. O tome svedoči šaljiva, pa i lascivna tematika guslarskih pesama prikupljenih posle Drugog svetskog rata, što je pouzdan znak degeneracije ove gorštačko-patrijarhalne kulturne prakse. O stalnoj degeneraciji guslarskog narodnog pevanja svedoči i Vuk Karadžić: „To je za Crnogorca najmilija zabava. Oni istina imaju starijih pjesama, koje su u cijelom srpskom narodu poznate, ali ih mnogo više ima novijih, o njihovu ratovanju i četovanju protiv Turaka. Zanimljivo je da ove novije pjesme daleko izostaju pjesničkom lepotom iza starijih narodnijeh pjesama; mnoge su prosto ređanje događaja u stihovima bez pjesničkih ukrasa“ (1964:224).

Danas se pevanje uz gusle prevashodno vezuje za srpski i crnogorski korpus na Balkanu, što ne odgovara istini. U svom poznatom predgovoru iz 1824. godine, Vuk Karadžić navodi da se pesme uz gusle „najživlje“ pevaju po Bosni i Hercegovini i po južnim brdovitim delovima Srbije. Ka Moravi gusala je bilo manje, ali je primećeno da ih ima u Sremu i Banatu među slepcima, tzv. slepačkim guslarima. Na kraju, Karadžić zaključuje: „Tako i k zapadu od Srijema što se gođ dalje ide preko Slavonije k Rvatskoj i k Dalmaciji, sve su pjesme junačke u narodu više u običaju.“ Istraživači su ih, međutim, pronašli među Albancima na Kosovu i Metohiji i u Makedoniji, kao i

među bošnjacima – muslimanima u Bosni i Hercegovini (Esadović, 114, Medenica, 157).

O poreklu i dospeću gusala na Balkan postoje različiti podaci, ali je danas među etnomuzikolozima prihvaćeno mišljenje Kurta Saksa da su gusle instrument istočnjačke kulture koji je, verovatno posredstvom islamskog kulturnog talasa, „presađen“ na tlo Evrope u X veku. Ima mišljenja i da su gusle na naše prostore došle i ranije, u periodu između VIII i IX veka, a direktno pominjanje datira iz nekih naših izvora iz kojih saznajemo da se „spominju još u X veku protiv bogumila“. Pouzdaniji pisani dokument o guslama i guslarima potiče iz XV veka. „Srpski guslar se pominje 1415. godine na dvoru poljskog kralja Vladislava Jagelovića i kraljice Jadvice“. Zatim, u XVI veku Slovenac Benedikt Kuripešić, carski poslanik iz Beča koji je putovao preko Bosne i Kosova, pominje u svojim spisima narodne pevače i guslare koje je sreo na tom putovanju. Da li su i tada u narodu gusle bile rasprostranjene, kako svedoči Vuk Karadžić, ili su samo pojedinci, izabrani pevači na dvorovima vlastele, pevali epske pesme uz pratnju gusala i bili plaćeni kao pevači (tzv. „skomrasi“, koji se pominju u to doba), nije još uvek jasno (Dević, 1977:147). U kasnijem periodu, pogotovo u XIX veku, govori se o „oživljavanju već zamrlog epskog pevanja“, kako svedoči Vidosava Nikolić-Stojančević o vremenu naseljavanja Crnogoraca u Toplici posle Berlinskog kongresa. Taj kontinuitet, u manjem ili većem intenzitetu, nije prekidano do danas (Nikolić-Stojančević, 1985:122).

Vladimir Dvorniković, etnopsiholog, smatra guslarско pevanje u periodu između dva svetska rata izolovanim muzičkim fenomenom u tadašnjoj Evropi. Ta epika predstavlja još jedan dublji sloj arhaičnosti, „s još starijom duševnom konstitucijom“, toliko starom da prema ostalom evropskom svetu predstavlja pravi anahronizam. Već u tom periodu, srpski guslar, rapsod prastarog epskog stila, i srpska junačka epika ne mogu se više nigde naći u tako arhaičnoj formi. Dinamika koju ona odražava sasvim je strana ubrzanom stilu življenja savremenog čoveka. (Dvorniković, 1990:411). Dalje, Dvorniković označava pevanje uz gusle kao praksu gorštačko–patrijarhalnih ljudi, kakvi su bili Grci u vreme plemenskih previranja, Malorusi pre stvaranja Ruske imperije, i narodi Balkana. Prema njegovom mišljenju, surova životna bor-

ba prirodnom selekcijom stvara u takvoj sredini ljude otporne i hrabre, ali mrgodne i krute, ozbiljne i nesentimentalne. Život se tu ne ceni puno, ali su *zato fanatizam za izvesne plemenske, narodne ili verske ideale i uporna borbenost, razvijeni iznad svake mere*. Ovde je, zapravo, reč o duboko zakasnelom epizmu i patrijarhalizmu, u odnosu na tempo Evrope, što je posledica kulturne regresije pod pritiskom turskog gospodstva (Dvorniković, isto).

Ono što je važno za sagledavanje guslarstva u periodu poslednjih ratova na Balkanu, a što je Dvorniković genijalno primetio još 1939. godine, jeste da epski patrijarhalac živi i dan-danas, pod raznim sekundarnim i maskiranim oblicima, u duševnoj konstituciji najvećeg dela Jugoslovena.² Ovde je reč o jednom posebnom pogledu na čoveka koji je vekovima sav svoj duševni život izražavao i proživljavao kroz epski deseterac. Ono što je od posebne važnosti za predmet ovog rada jeste da, još u periodu koji Dvorniković opisuje, guslarstvo gubi na snazi i značaju, da se inteligencija s dosadom ili, čak, podsmehom odnosi prema ovoj pojavi. „Ma koliko se naš inteligent ili poluinteligent u školi naslušao o jedinstvenoj lepoti, nacionalnoj svetinji i ogromnoj istorijskoj ulozi toga epa, on se iskreno dosađuje kada sluša glas gusala. Samo analfabet, brđanin, sačinjava poslednju pravu, naivnu epsku publiku, socijalni pandan guslaru; on i uza nj – naučnik koji tu pojavu proučava.“ Ipak, Dvorniković zaključuje da je dosada s kojom intelektualac sluša gusle samo tanka ljuska na evropskom civilizovanom čoveku ispod koje još uvek živi epski čovek (1990:413).

U psihološkom pogledu, pevanje uz gusle predstavlja „uzbuđenu naraciju“; pesma počinje kratkim uvodom, nekada uzvikom „ej“ ili „aj“, da bi se nastavila rečitativnim stilom interpretacije teksta uz povremeno zapevanje na kraju stiha. Pevanje koje je praćeno bezbroj puta ponovljenim melodijskim obrascima s manjim variranjima, kreće se između melanholičnog tuženja i herojskog otpora i podstreka. Dvorniković u tim emocionalnim krajnostima vidi katarzu koja razrešava napetost nastalu nakon turske okupacije i kul-

² Kod Dvornikovića, pojmove „Jugosloven“ i „jugoslovenstvo“ treba shvatiti kao izraze vremena u kojem je živeo i stvarao.

turne regresije, u koju su tada narodi na Balkanu upali.

* * *

Gotovo je nemoguće objasniti kako je epsko pevanje uz gusle, koje je već između dva rata pokazivalo ozbiljne znake dekadencije, „preživelo“ i posle pedeset godina komunističke vladavine, koja je potiskivala bilo koji vid nacionalne kulture, te kako je došlo do eksplozije guslarstva u devedesetim godinama XX veka. Uspon nacionalizma i populizma krajem osamdesetih godina prošlog veka svakako je doprineo tome, a niz ratova, vođenih u devedesetim godinama, samo je dao finalni podsticaj. Ipak, ne treba zabraviti da je epsko pevanje uz gusle jedna od najarhaičnijih formi naše muzičke tradicije, kao i da su neke mlade muzičke prakse zauvek nestale iz narodnog života ili su se pretočile u popularnu kulturu. Pevanje uz gusle se, međutim, posle prekinutog kontinuiteta pojavilo početkom devedesetih godina u istom onom arhaičnom obliku. Jedan od odgovora bi mogao da bude da same mogućnosti instrumenta i načina pevanja, kao i tematike, svakako nisu bile pogodne za „pop-kulturnu“ obradu, a da se, neznano zašto, nisu potpuno izgubile iz narodnog života kao neke druge arhaične forme.

Razloge za ožvljenje i uspon guslarske muzičke prakse valja tražiti u društvenim i političkim procesima. Početkom raspada bivše SFRJ došlo je do retrogradnog procesa – retraditionalizacije društava koja su bila deo te zemlje. Ma koliko neki teoretičari ne priznavali postojanje nacionalne kulture ili nacionalne muzike, očigledno je da su Srbi, Hrvati i Crnogorci videli gusle kao svoj nacionalni simbol, posebno pogodan za nacionalnu mobilizaciju i homogenizaciju u uslovima ratova. Teoretičari bi, svakako, lako mogli da pronađu potvrdu svog stava u činjenici da se Srbi i Hrvati i danas, na tragikomičan način, otimaju o vlasništvo nad guslama, mada je istina da ih sviraju ne samo Srbi i Hrvati već i Albanci i bošnjaci – muslimani. Rasprave o pripadanju gusala ovima ili onima na Balkanu ne vode se samo putem medija i veb-stranica (npr., www.njegos.com, www.tblog.com) već i u samim pesmama:

Oj, Karlose, pašo Vestendorpe,
Naše gusle branik su Evrope,
Naše gusle zvuču drugačije,
Nego gusle diljem Srbadije.

Naše gusle zapadne su vrste,
tu bi Srbin polomijo prste.
Kad zagusli katolik delija,
Odma čuješ da nije balija.

Naše gusle zvuče drugačije,
mi nećemo u integracije.

Mile Krajina, guslar i pučki pjesnik

Izvesni Imota Dinaroid na svojoj veb-stranici *Hrvatski guslar* (www.tblog.com), pod naslovom „Vratimo dostojanstvo hrvatskim guslama“, kritikuje Hrvate što su svoj instrument tako lako prepustili Srbima. Kao najveći teret pripisuje im to što je pesmom „Ubistvo u Dalasu“, u kojoj je opevana smrt Džona Kenedija, autor Jozo Karamatić proneo svoju i slavu srpstva čitavim svetom, a zapravo je reč o Hrvatima iz Hercegovine.

Osim što je nacionalizam i populizam podstakao ljude da se ponovo late gusala tokom devedestih godina, očigledan je bio i upliv političke manipulacije koja je jednostavno već postojeću pojavu instrumentalizovala u svoje političke i propagandne svrhe (slično „turbo-folku“). Stoga se ni najmanje ne čini preteranom tvrdnja Iva Žanića da guslarstvo u Jugoslaviji postaje „pres centar“ koji aktuelna politička zbivanja prevodi u drevne slike i obrnuto. Instrumentalizacija guslarstva nije iziskivala veliki napor, jer je u dinarskim krajevima negde duboko ostalo sećanje na guslara kao obaveznog pratioca ratnika. Drugi važan faktor bio je i taj da se kao jedan od najpoželjnijih kvaliteta guslara smatrala dobra obaveštenost o trenutnim događajima. Tako su guslari gotovo svakodnevno pratili vojevanja i stradanja svih zaraćenih strana.

No, status guslara nije na svim stranama bio podjednak. Najizraženija razlika viđena je u njihovom statusu u Republici Srpskoj i Srbiji. Dok je u RS guslarstvo imalo status državne umetnosti, u Srbiji je

taj status imao „turbo-folk“ (Kronja, 2001), a guslarstvo je predstavljalo samo „malu“ potkulturu. U Republici Srpskoj često su se kao guslari pojavljivali na RTV-u Republike Srpske ne samo ratnici iz rovova već i sam Radovan Karadžić, vođa bosanskih Srba, čija je slika s guslama putem BBC-ja obišla čitav svet.

Mnogo je svedočanstava koja idu u prilog tezi da su guslarstvo i gusle uzdignute na rang državne umetnosti u Republici Srpskoj. Broj guslarskih društava, koja su bila objedinjena u Savez guslara Republike Srpske, stalno se umnožavao. Podsticaj tome davao je Festival srpske poezije i guslarstva koji se održavao u okviru proslave Vidovdana, Dana Vojske Republike Srpske (Tarlać, 2001:88).

Tokom rata u BIH, guslarske manifestacije bile su skoro svakodnevno na repertoaru Srpske radio-televizije. Ministarstvo prosvete je 1994. godine dalo inicijativu da se u muzičkoj školi na Ilidži kao predmet uvedu gusle. Na guslarskom festivalu, održanom u Zvorniku 1998. godine, predloženo je da se na Akademiji umetnosti RS u Banjaluci uvede smer guslarstva. Koliko su gusle važne za Republiku Srpsku može se videti i na novčanicama koje je izdala centralna banka na kojima se pored kuće, mosta, hleba, knjige i olovke, nalaze i gusle (Tarlać, op.cit.).

Gradonačelnik Trebinja, Božidar Vučurević, nastavio je i tokom političke karijere da gusla, češće samostalno negoli na festivalima. Zanimljiva je tematika njegovih pesama, u kojima on govori o „gradu kao o izvoru moralne zaraze i obrazovanja, koji donosi tuđe običaje i razara tradiciju, pre svega autoritet muškarca u obitelji“ (Čolović, 2000:45). „Ako mu je verovati na riječ, Vučurevićeve pjesme čita i sam Slobodan Milošević. Naime, objavivši 'Pozdrav iz srpske Hercegovine', pjesmu u kojoj optužuje Srbiju zbog uvedene blokade na Drini, telefonirao je Miloševiću 'na kuću' i od njega čuo sledeći komentar : 'Božo, čitao sam ti pesmu sinoć u krevetu. Dobra je. Prava drugarska i bratska kritika. Ali ću te naterati da uskoro napišeš drugu'“ (Tarlać, op.cit.).

Koliko je guslarstvo u Republici Srpskoj bilo od značaja za podizanje borbenog morala, toliko je u njemu međunarodna zajednica videla opasnost. Ako je verovati „Nedeljnom telegrafu“ (18. 3. 1998), međunarodni zvaničnici pripremali su se da u Republici

Srpskoj zabrane guslarske manifestacije. Razlog tome je, prema njihovom mišljenju, promovisanje međunacionalne mržnje, rasplamsavanje strasti i veličanje osoba koje je Haški sud optužio za ratne zločine. Ipak, do zabrane nije došlo, a guslari su na svim stranama nastavili da veličaju inkriminisanе osobe.

Bože, čuvaj Hrvatsku od vraga
i nepravde i suda iz Den Haga.
Optužuju naše branitelje,
Srbe štite, svoje prijatelje.
Na meti su naši generali,
što su obol u obrani dali.
To su nove globalizacije
protiv pravde, vjere i nacije.
Tajne sile i svjetski moćnici,
strah zadaju djeci u ešici.
Izmišljaju krivice Hrvata,
preko svojih Juda i Pilata.
Gaze slavni Bljesak i Oluju,
suverena prava ne poštuju.
Mi nikoga nismo napadali,
braneć zemlju krv smo prolivali.
Na zapadu politiku kroje
za vlastite interese svoje.
Oni stalno narode svađaju,
međusobno da se ubijaju.
Od Hrvatske koloniju prave,
male zemlje da sve obesprave.
NATO tuče veliku Srbiju,
Rusi kolju malu Čečeniju
Oni mogu mirno ubijati...

Mile Krajina, www.tblog.com

HAŠKI TRIBUNAL

Amerika voli pravdu,
Ko na divljem svom Zapadu.
Ova svetska velesila
Tribunal je oformila.
Ustanovi za njih dragu postavili su u Hagu.
A zakoni tribunala zabluda je ne baš mala.
Usmereni svi zakoni,
Samo sredstvo da se goni.
Ta njihova Luiza Arbura,
Falš zakone svugde protura.
Tu zakona niki nema, već se zamka srpstvu sprema.

Mnogo ima optužnica,
Za poznata srpska lica.
Karadžića bi radije od Tuđmana i Alije
Njih dvojica zverke stare,
Ali za njih ni ne mare.
Karadžića treba ubit'
A dvojicu drugu ljubit'.
Za Mladića, tog junaka potera je vrlo jaka.
Traže oni našeg Ratka,
Presuda je zna se kratka

*Milan Vlahović – Maratonac, 1988.
(Tarlać 2001:92)*

Za razliku od Republike Srpske, koja je guslarstvo uzdigla na rang državne umetnosti, u Srbiji je taj status imao „turbo-folk“. Tako su, uz zapaljivu nacionalnu retoriku, u stilu „ustaše“, „balije“, „teroristi“, „ubice srpske dece“, i zastrašujuće scene razaranja, na ekranu defilovale pevačice karakterističnog iza-zovnog izgleda, slične arlekinima, čiji je ples više pod-sećao na orijentalni „trbušni“, no na bilo šta srpsko. Razlog tome je sasvim jasan. Srbija je bila zemlja koja zvanično nije bila u ratu, koja je bila sused onih koji zvanično jesu u ratu, te je, samim tim, bila i pogodno mesto za „bordel ratnika“ (Čolović, isto). Međutim, „turbo-folk“, taj muzički i estetski „Frankenštajn“ u Srbiji devedesetih godina, koji je bio podržavan čak i potpisima tadašnjeg ministra za kulturu, osim odmora ratnicima pre nego što se vrate na front, imao je još jednu značajnu ulogu u društvu. To je bila uloga simulakruma normalnog društva u kojem ima dovoljno potencijala za zabavu, a ne za brigu, čak toliko da čitava ta interakcija između gledaoca ispred televizije i zvezde na ekranu poprima dimenziju kolektivne orgije (Đurković, Republika, 226/227).

Iako je i u Srbiji početkom devedesetih godina došlo do naglog oživljavanja guslarstva, u cilju održanja imidža države koja nije u ratu, guslara nije bilo u masovnim medijima. Po gradovima širom Srbije, pa i na beogradskom Kolarčevom univerzitetu, održavane su guslarske večeri, na čijem su programu bile teme iz najnovijih ratova na Balkanu, ali se o tome nije javno govorilo, niti komentarisalo u novinama. Tek s ponekog plakata u Beogradu poklonik ovakve muzike mogao je da se obavesti o nastupajućem koncertu ili repertoaru. Glavni izvori informisanja i pribavljanja

novog guslarskog materijala u Beogradu, tada kao i danas, bili su pojedini štandovi u Knez Mihailovoj ulici i na Železničkoj stanici, gde se uz ostala znamenja kič patriotizma (kokarde, šajkače, opanci, krstovi) mogu pronaći i kasete s novim guslarskim pevanjem. Ipak, u Beogradu postoji nekoliko neformalnih škola, zapravo „majstora“ kod kojih se u privatnim kućama može učiti guslarstvo, a tkđ. i zvanično guslarsko društvo „Student“, pri Univerzitetu u Beogradu (www.balkanmedia.com). Organizacija guslara je u Srbiji i Crnoj Gori dosta jaka, skoro jednako kao i u Republici Srpskoj. Ustrojstvo Udruženja podseća na vojne formacije, a glavno sedište im je u Beogradu, u Domu Vojske Srbije i Crne Gore (Golemović, 2004.). Guslari, takođe, redovno održavaju takmičenja na nivou svoje virtuelne države, koja se sastoji od Republike Srpske, Srbije i Crne Gore.

Tematika je vrlo šarolika – od prastarih tema, kao što je boj na Kosovu, brojnih ustanaka, Prvog svetskog rata, pa sve do savremenih „heroja“, kao što su vođe prekodrinskih Srba, Ratko Mladić i Radovan Karadžić. Ima i reakcija na (naj)novije događaje, kao što su: ubistvo vojnog ministra Pavla Bulatovića, izručenje Slobodana Miloševića Haškom sudu ili razmirice u tzv. Demokratskom bloku i tome slično. Može se postaviti kao zanimljivo sledeće pitanje: zašto nije, bar koliko je do sada poznato, opevan atentat na premijera Đinđića? Da li zbog toga što su novokomponovani guslari često ljudi slabog morala, „ali nisu lešinari“ (Golemović, 2004.), ili zbog toga što je u danima i mesecima posle atentata došlo do emocionalne paralize, izazvane tim događajem, koja nije dozvolila bilo kakvu reakciju (Radulović, 2004.)? Ipak, najverovatnije je da razlozi nisu moralne niti emotivne prirode, već sasvim praktične. Imajući u vidu publiku kojoj se obraćaju novi guslari, zna se da to svakako nisu pristalice Zorana Đinđića, već konzervativna, desno orijentisana publika. Sledi zaključak da bi prodaja bila mala. Da je u pitanju emotivna paraliza, onda on verovatno ne bi bio opevan kao „najgora srpska vlast“ nakon izručenja Slobodana Miloševića Haškom sudu, i ne bi mu narodni pesnik poručio „i tebi će neko doći glave“. Ipak, nekoliko ispitanika, zaljubljenika u guslarstvo, dnevno praćenje događaja ne smatraju poželjnom pojavom; jedan je, čak, eksplicitno tvrdio da je to „sprdanje s gu-

slama“, a da su stare pesme koje govore o ranijim događajima one prave.

Ovde je reč, zapravo, o komercijalizaciji arhaične forme i njenom transponovanju u sferu potrošnje. Čini se kao da je srpsko i hrvatsko novo guslarstvo jedinstven fenomen, bar u Evropi, veoma arhaičnog načina muzičkog izražavanja koji nije pretrpeo nikakvo prilagođavanje masovnoj kulturi u formalnom pogledu, a postao je deo masovne potrošnje. I zaista, kao i pre dve ili tri stotine godina, ponavlja se nekoliko muzičkih motiva u rasponu od kvarte ili kvinte. Takvoj melodici je i primeren arhaični rečnik, metafore i red reči u rečenici. Jedino su teme nove, odnosno novi su junaci, koji pripadaju našem vremenu. Pa i oni se smeštaju u praslike, kao da ne vojuju s muslimanima, Hrvatima ili NATO paktom, već s istim onim Turcima, istim sabljama i kopljima. Isti su i arhetipovi kao što su, po Ivanu Čoloviću: ponos, deca, tradicija, teritorija, Bog, polja, reke, Kosovo, otadžbina, domovina, grobovi, izdajnici, raskoli, granice (Čolović, 2000:56). Često guslari umeću po neki stih iz Njegoševog stvaralaštva, čime daju na značaju svojim tvrdnjama. Nekada su ti stihovi izvučeni iz konteksta, ali su to uvek oni najprepoznatljiviji. Najčešće se koriste u formi: K'o što Njegoš kaže – „Kome zakon u topuzu leži, tragovi mu smrde nečovještvom“ (B.B. Đukić, *Oj, Srbijo prokleta nacija*).

Današnji guslari dobro razumeju i uvažavaju zakone tržišta. Iako najveći broj guslarskih kaseti ne podleže porezu, jer nisu legalno objavljene, guslari se „štite“ opomenom na omotnici da je neovlašćeno presnimavanje i umnožavanje protivzakonito i da, kako se može videti na jednoj kaseti, jedan minut košta 500\$. U cilju bolje prodaje, oni iznova traže nove teme, odnosno jače podražaje koji bi privukli publiku da kupuje njihove kasete. Ti podražaji upravo su onakvi kakvo je vreme i publika. Opšte srozavanje bilo kakvih moralnih normi dovelo je do toga da i publika nije tako „čojstvena i junačna“, kao što je nekada bila. Danas se događa, čak, da i porodice same naruče opevanje nekog od svojih članova.

Inovacija koja je masovno prisutna u novom guslarstvu jeste pojava i glumaca koji, između guslarskih epizoda, recituju patriotske stihove, obično iz Njegoševog „Gorskog vijenca“. Svakako najbizarnija ino-

vacija primećena je u stvaralaštvu Božidara – Bože Đukića, guslara iz Vasojevića. Naime, na kaseti „Pogibija Pavla N. Bulatovića“ nalazi se i naricanje Milice Milošević koje je Đukić krišom snimio na sahrani. I ne samo to; na kraju je stavio i sopstveno „lelekanje“ za pokojnim Bulatovićem, koje porodica nije naručila, a što je običaj u Crnoj Gori. Vrhunac neukusa Đukić je, ipak, pokazao na kaseti *Oj, Srbijo prokleta nacija*, na koju je snimio očevidno naručeno tuženje pomenute Milice Milošević za srpskim narodom:

Što no rane još krvare,
Od ponoćne je, od Srbije
Dokle sunce tamo grije,
Đe ni Pavla ugrabiše...

Pajo brate, ljudski sine,
Šta ni rade od države,
Prodavaju ljude zdrave,
Ponavljaju žive rane,
Gde si danas Slobodane?...

Milica Milošević, tužilja

Ovaj „kreativni uzlet“ tužilje veoma je neobičan, ne samo zbog toga što tuži za čitavim narodom već i zbog toga što je etnomuzikolozima i danas teško da u narodu nađu žene koje pristaju da tuže van konteksta, jer se time, kako se veruje, priziva zlo.

Snažnu karakterno psihološku vezu između tuženja i guslarskog pevanja uočio je još Vladimir Dvorniković, koji je zaključio da se ekspresija i jedne i druge forme kreće između krajnje melanholije i beznađa do krajnjeg prkosa. Stoga ne čudi što su se na savremenim izdanjima zajedno našle tužbalice i pevanje uz gusle.

Iz tema koje dominiraju u novom srpskom guslarstvu jasno se može zaključiti kakvog su političkog opredeljenja njegovi stvaraoci i kojoj se ciljnoj grupi obraćaju. Novi guslari su, kao i njihova publika, desno, nacionalno, monarhistički orijentisani i pravoslavni obično samo na nivou folklora, ali ne i suštinski religiozni. Iz pesama se lako može videti da se u pozitivan kontekst smeštaju upravo oni akteri jugoslovenske tragedije koji su bili najradikalniji u svom delovanju protiv neprijatelja i međunarodne zajednice.

Evo nekih karakterističnih primera:

1.

Brate Rade, ne potpisuj sada
Ne dozvoli da Islam zavlada.
Svaka stopa krvlju zalivena
Biće srpska tu pogodbe nema.
Vens – Ovenove iscrtane mape
Crtane su po želji Hrvatske.

Radivoje Kuzmanović, guslar

2. NEMA OVDJE SRBIJE

Oj, Imotski kulo svih ustaša,
Majka jesi i ostaješ naša!
Svi četnici zlobno te gledaju,
Da se tvoje krvi nasisaju.
Ubojica Šešelj izjavio,
Ka najzadnju da te ostavio.
Da četnička budeš poslastica,
Varao se cigan-ubojica!

Mile Krajina, guslar i pučki pjesnik

Izuzetno retke su bile kritike usmerene na Slobodana Miloševića, i to samo u onom delu u kojem se nije ponašao u duhu pravoslavlja. Od mnoštva preslušanih materijala, samo u pesmi o poseti Hilandararu nailazimo na reči kritike Miloševića:

...Crnji aber dolazijo nije,
No, što skoro dođe iz Srbije.
Iz stolnoga grada Beograda,
Gde faraon bezbožni zavlada.
Đe se kolo bezbožnika vije,
Da Srbiju u crno zavije.
Crnji aber iz još crnjeg dvora,
Od bezbožnog cara i zlotvora.
A iz ruku njegovoga žbira,
Vernog sluge Dragojla vezira.

Silom zbori aber iz Srbije:
„Slušaj dobro iguman Pajsije,
Mi ovamo u carevoj vladi,
Dobro znamo šta se kod vas radi,
Jasno nam je šta se otud valja,
Nastojite da vratite kralja.
Šurujete s' Ljotićevom bandom,
S' četnicima i sa Aleksandrom...“

Nepoznati autor

I s druge, hrvatske strane, vodi se slična ideološka bitka oko gusala. Tako Imota Dinaroid kaže (www.tblog.com): „Budući da gusle ne samo da simboliziraju konzervativno seljačku i kršćansko biblijsku ideju (tj. pobjedu dobra nad zlom/pravde nad nepravdom) već, takođe, i naglašeno ratničku narodnu baštinu, one su, dakle, upravo najveća smetnja odnarođenim ljevičarima svih boja (bili oni ekstremni komunisti ili 'uljudbeni' Evropejci – građani).“

Pored Radovana Karadžića, Ratka Mladića, Slobodana Miloševića i Franje Tuđmana, koji su uvek pominjani u pozitivnom kontekstu odbrane nacionalne celokupnosti, integriteta, časti i svetih grobova, tu su i mnogobrojni oficiri nižeg ranga koji su se pročuli po nekim slavnim bitkama. Nasuprot tome, političari koji su iskazali sklonost ka saradnji s međunarodnom zajednicom i ka ulasku u Evropsku uniju, kao i poštovanje Haškog suda, bivaju ocrnjeni gore i od samog neprijatelja:

3.

Na stolici Svetog Petra,
šjedi govno od dva metra.

*Pesma o Milu Đukanoviću
nepoznatog autora*

4. OJ, SRBIJO PROKLETA NACIJO

... Oj, Srbijo što si zakukala,
Što si crne dane dočekala.
Od sadašnjih vladara i vlasti,
Tvoga jata i tvoje propasti.
Pogibiji tvojoj ko se nada,
Ej, da Ciganin sa Srbijom vlada.
Što za šaku prokletih dolara,
Prodadoše velikog vladara.
Koji stade na kraj Americi,
A sad čami u lednoj tamnici.
U bedeme prokletoga Haga,
Te sve srpsko otide do vraga...
Šta je Srbin Bogu zgriješio,
Oj, Srbije prokleta nacija...
O, najgora na svijetu vlasti,
Za Srbiju najveća propasti.
Oj, Đinđiću njemački špijune,
Za tu glavu što u Hagu trune,
Na prvo ćeš odgovarat Bogu,

Ti sa onom ciganskom rugobom.
I za vaše veliko bogatstvo,
Ej, zapalo je Ciganina carstvo.
Šta radite od srpske države,
I vama će neko doći glave.
A, vlasti je bivalo i prije,
Reče Njegoš veliki genije:
„Kome zakon u topuzu leži,
Tragovi mu smrde nečovještvom.“
Sramu srpski Đinđiću Zorane
Bože crne dočekaao dane.
Bože tvojoj ne živio majci...
Crni ti se barjak vijorio,
Desna ti se osušila ruka,
Nasledniče Brankovića Vuka.
Ot kada smo pod ovakvom vlasti,
Za Srbiju najveće propasti.
Od kada smo robijaši DOS-a,
Nesta srpskog lijepog ponosa.
Što imasmo krvnicima dasmo,
Dade Đinđić Šiptaru Kosovo,
Da se šeta po njemu ponovo...
Jasno mi je da vas je Bog stvorijo,
Al' kako ve takve sastavio,
Skupio ve s' koca i konopca,
Od zle majke, a crnjega oca.
Dvije žene na put kad se sretnu,
Ej, o vama će pričat' po svijetu...

*Narodni guslar Božidar – Božo Đukić
iz Vasojevića*

Navedeni delovi guslarskog epa *Oj, Srbijo prokleta nacija* svedoče o tome da je tradicija guslarstva, kao svojevrstne političke tribine, nastavljana i posle ratnih dejstava. Kritike, pa i „otrovne strele“ usmerene su upravo na one koji su porazili Miloševićevu političku viziju i pokrenuli razvoj zemlje u drugom pravcu. Taj pravac tradicionalni gorštačko-patrijarhalni čovek očito ne odobrava. Ovo izdanje je i dobar primer kako se današnjica pretapa u arhaične epske slike. Na omotnici kasete nalaze se glave Karadžića, Mladića i Miloševića, nabijene na kočeve, koje se visoko uzdižu iznad nekog srednjovekovnog utvrđenja. Ova slika sasvim je jasno uklapanje u sadašnje okolnosti prisile za izručenje Hagu ovih srpskih junaka, kako ih naziva narodni pesnik, a predstavljena je tako kao da su pak

stradali u boju s Turcima i da su njihove glave izložene na način na koji Turci to zaista i jesu činili.

Mitsko neprihvatanje okolnosti ispoljava se na isti onaj način na koji se pre šest stotina godina nije prihvatilo gubljenje Kosova. Kao i tada, tako i sada, narodni pesnik je svoj poraz pretvorio u pobedu, priklonio se „carstvu nebeskom“, ubeđen da je Milošević stao „na kraj Americi“. Kada se, ipak, obreo u Hagu, uprkos tome što je Amerika pobeđena, opravdanje se nalazilo u izdajstvu, srpskom prokletstvu, neslozi, zbog kojih Đinđić, kao i iz materijalne koristi, isporučuje Haškom sudu, zajedno s „ciganskom rugobom“, najvećeg srpskog junaka današnjice. Tako, pesnik i jasno kaže „izdajniku“ da će odgovarati na božjem sudu, da će mu se viti crni barjak – „Bože tvojoj ne živio majci“ i tome slično. Neprimereno bi bilo ovakve stavove u narodnom pesništvu shvatati kao nagoveštaj onoga što se posle i dogodilo, ali svakako se može prihvatiti Žanićeva teza da je novo narodno guslarstvo od početka devedesetih godina pa nadalje postalo „pres centrom“ nacionalističkih krugova.

Stalna težnja narodnog pevača da u arhaične kliše smesti savremena zbivanja, vidljiva je skoro u svakom stihu. U novom guslarstvu gotovo je neizostavno traženje pandana starijim junacima i izdajicama, pa je tako ovde Slobodan Milošević – novi Car Lazar, a Zoran Đinđić – savremeni Vuk Branković. Javljaju se i tipske kletve, kao npr., „od ruke ti ništa ne ostalo, pleme ti se u gubavce stvorilo“ i tome slično. Kletva je u našem narodnom stvaralaštvu uopšte veoma značajan oblik izražavanja. Ona je čista i kondenzovana agresija koja za onoga ko je izgovara ima još i magijsku vrednost. Kletva u guslarskom pevanju delimično daje odgovor na pitanje da li je novo guslarstvo poslednjih petnaest godina bilo deo propagandnih mašinerija (srpske i hrvatske, pre svega) u cilju postizanja povišenog stepena agresivnosti prema neprijatelju. Mada ima mišljenja da se muzika gusala „po sebi“ ni na koji način ne može dovesti u vezu s agresivnošću (Golemović, 2004.), ima i dosta argumenata protiv. Prvo, kada je u pitanju ovakva muzička praksa, nije odgovarajući način njenog sagledavanja kao „muzike po sebi“, a pogotovu muzike čiji je tekst ne samo neodvojiv već i najvažniji činilac. Uostalom, gusle kao takve u narodu ne postoje, već postoji „pevanje uz gusle“. Ritam melodije u direktnoj je zavisnosti od

ritma reči, što znači da su u ovoj arhaičnoj formi muzika i tekst srasli, da su neodvojivi delovi. Stoga, nikako ne može da se prenebregne značaj i smisao teksta, odnosno njegovo dejstvo u sinergiji s muzičkim obrascem. Te ako tekst vrvi od kletvi, pretnji i sličnih agresivnih poruka, sigurno se ne može reći da novo guslarstvo nije bilo u funkciji „ratnohuškačke“ propagande, pre svega srpske i hrvatske strane. Štaviše, ta propaganda je u guslarima na terenu imala mrežu propagandnih centara. I kako je nekada guslarska pesma imala, pre svega, moralno poučnu ulogu, tako je u poslednjim ratovima promenila funkciju i bila stavljena u pogon ratne propagandne mašinerije.

Nije na odmet pomenuti još jednom da je „pevanje uz gusle“ forma koja se praktikovala i praktikuje isključivo javno. Guslar nikada ne gusla za sebe, kao što pastir svira sâm da bi razbio monotoniju svog posla. Guslar nastupa isključivo javno. To implicira da su teme, junaci i način njihove obrade u direktnoj zavisnosti od publike. Ta publika je već uveliko bila indoktrinirana „ratnohuškačkom“ propagandom, koja je kuljala iz gotovo svih medija. Znači, ona je od guslara već očekivala određen pristup događajima. Njima je jedino bilo preostalo da se prilagode zakonima tržišta ili da nestanu sa scene.

Bibliografija

- Brikner, Paskal: Etnička teologija – poistovećivanje sa žrtvom u srpskoj propagandi, u: *Republika*, 115/1995, 17.
- Golemović, Dimitrije O.: *Gusle i agresija*, Beograd, Institut za psihijatriju, predavanje održano 11.4.2004. godine
- Gras, Ginter: *Zastarelost čoveka*, Nolit, Beograd, 1985, 98.
- Дворниковић Владимир, *Каракіперологіја Јуџословена*, Просвета – Београд, Просвета – Ниш, 1990.
- Dević, Dragoslav: *Etnomuzikologija* (skripta), Univerzitet umetnosti u Beogradu, Beograd, 1997.
- Đurković, Miša: Pop-politika i pop-ideologija, u: *Republika*, 2001, 226-227.
- Đorđević, Jelena: *Političke svetkovine i rituali*, Beograd, 1997, dosije, 146-157.
- Esadović, Medžid: *Narodna pesma kod Arnauta u okolini Kumanova*, PPNP, II
- Žanić, Ivo: *Prevarena povijest: guslarska estrada, kult hajduka i rat u Hrvatskoj i BiH 1990-1995*, Durieux, Zagreb, 1998.

- Јовановић Ђокица, *Политичка и идеолошко злоупотреба мита*, Јуниор, VII/2001.
- Karadžić, Vuk: *O društvu – izbor iz socioloških tekstova*, Savremena škola, Beograd, 1964.
- Knežević, Miloš: Ciklusi kosovskog mita, u: *Nova srpska politička misao*, 1999. br. 3-4, 171-183.
- Kronja, Ivana: *Smrtonosni sjaj – masovna psihologija i estetika turbo-folka*, Beograd, 2001.
- Medenica, Radoslav: *Oblici kazivanja naših epskih pesama ispred Drugog svetskog rata*
- Николић-Стојанчевић, Видосава: *Тоџилица, еџнички процеси и традиционална култура*, САНУ, Етнографски институт, Београд, 1985.
- Pantić, Dragan: Srpska kultura između vidovdanskog mita i evropskih ideologija, u: *Zbornik Srbija i Evropa*, Beograd, 1996.
- Radulović, dr Ranka: *Gusle i agresija*, Beograd, Institut za psihijatriju, predavanje održano 11.4.2004. godine
- Tarlać, Goran i Đurić – Djura, Vladimir: *Antologija turbo-folka*, SKC, 2001.
- Čolović, Ivan, *Bordel Ratnika*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2000.
- Čolović, Ivan, *Pucanje od zdravlja*, Beogradski krug, Beograd, 1994, 109.

